

7. Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция. / А. Б. Халидов. - [Ответственный редактор О.Г. Большаков.]. - М.: Наука ГРВЛ, 1985. – 413 с.
8. Панченко К.А. Православные врачи на арабском Востоке / К. А. Панченко // Вестник ПСТГУ III: Филология, 2013. – Вып. 5(35). - С. 59-75.
9. Ibn Abi Usaibi'ah. History of Physicians / Transl. L. Kopf. Jerusalem, 1971. - [Электроний ресурс]. - Режим доступу до книги: http://www.tertullian.org/fathers/ibn_abi_usaibia_01.htm.
10. Ibn al-Qifti's .Ta'rih al-Hukama'. Auf Grand der Vorarbeiten Aug. Miller's hrsg. Von J. Lippert, 1903. – 525 p.
11. Ібн Абі 'Усайбій'а. Уйун аль-ахбар фі табакат аль-атібба' / Ібн Абі 'Усайбій'а. [Електроний ресурс] – Режим доступу до книги: <http://www.alwaraq.net>.
12. Ас-Сафаді. Кітаб аль-вафі бі-ль-вафайат / Ас-Сафаді / [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://www.alwaraq.net>.
13. Gibb. H. A. R. «The Rise of Saladin», in A History of the Crusades, vol. 1: The First Hundred Years. – [ed. Kenneth M. Setton]. - University of Wisconsin Press, 1969. - 563 p.

Мещерякова Д. И. Христиане на службе Саладдина

В статье рассматривается проблема места и роли представителей христианской религии в средневековом мусульманском обществе. Автор при помощи источниковедческого анализа арабо-мусульманских историко-биографических словарей – табакатов исследует биографии христиан – приближенных одного из самых известных мусульманских правителей Салах ад-Дина. Автор обращает внимание на то, что табакаты хранят огромный объем информации по данному вопросу и помогают исследователю проблем исламо-христианского диалога в период Средневековья.

Ключевые слова: христиане, Салах ад-Дин, мусульманское государство, историко-биографические словари, табакат.

Meshcheriakova D. I. Christians in the service of Saladdin.

The article is devoted to discussing the problem of the place and role of representatives of the christian religion in medieval muslim society. Author using source analysis of the arab-muslim historical and biographical dictionaries – tabaqat, explores biographies of christians - approximate one of the famous muslim commander Saladin. The author draws attention to the fact that the tabaqat store vast amount of information on the subject and help the researcher problems islamo-christian dialogue in the Middle Ages.

Keywords: christians, Salah ad-Din, muslim state, historical and biographical dictionaries, tabaqat.

УДК 94 (4)

Я. В. Пилипчук

СТАВАТИ ХРИСТІЯНИНОМ ЧИ СТАВАТИ УГОРЦЕМ? (МЕХАНІЗМИ АСИМІЛЯЦІЇ)

Стаття присвячена механізмам асиміляції кипчаків у Угорщині. Кипчаки протягом перших поколінь не асимілювались і зберігали свої вірування, звичаї, зачіски, одяг. Християнізація кипчаків проходила повільно і принесла перші успіхи тільки у середині XIV ст. важливим чинником кипчацької ідентичності була приналежність до певних родів та племен. Відмова від неї спрощувала процеси асиміляції. У XV ст. ставати християнином стало значити і ставати угорцем. Остаточна асиміляція кипчаків відбувалась у XVI-XVIII ст.

Ключові слова: Угорщина, кипчаки, ідентичність, асиміляція, християнізація, угорці.

Без описів процесів та механізмів асиміляції кипчаків неможливо уявити історію кипчаків у Угорщині. До сьогодення цьому аспекту не було присвячено багато наукових студій. У статті П. Голубовського процес асиміляції кипчаків був розглянутий досить поверхово [Голубовский 1889]. Куди більш важливими для дослідження проблеми є праці угорських авторів А. Палоці-Хорвата, І. Мандокі-Конгура та Н. Беренд [31; 28; 29; 30; 19]. Для нас важливим є аналіз механізмів асиміляції кипчаків у угорському суспільстві.

Великий Західний похід монголів обумовив масштабні міграції кипчаків. Під час написання свого листа єпископу Перуджі Юліан повідомляв про поселення частини кипчаків у Угорщині [1, с. 88]. Сучасні українські дослідники О. Головка та О. Осіпян стверджують, що кипчаки мігрували під тиском монголів у 1239 р. [3, с. 318; 9, с. 6]. На думку Є. Миськова, переселення племені Котяня відбулось восени 1239 р. [8, с. 28-29]. Т. Султанов вважає, що Бела IV дозволив мігрантам переселитися у королівство наприкінці 1239 р. [14, с. 209-210]. На думку С. Плетньової, ця подія відбувалась у 1237 р. [13, с. 179]. Е. Бретшнейдер вважає, що переселення відбулось у 1239 р. [20, р. 323]. За гіпотезою А. Палоці-Хорвата та Д. Сінора, кипчаки переселились до Угорщини у 1239 р. [31, р. 47; 34]. О. Кадирбаєв вважає, що перемовини між Белою IV та Котянем були розпочаті у 1237 р., а переселення відбулось у 1239 р. [6, с. 56]. Рогерій та Альберик де Труа Фонтене згадували, що Котян зі своїми людьми переселився до Угорщини [16, s. 946; 32, s. 549-550, 553, 556]. Матвій Паризький вказував, що кипчаки мігрували у Угорщині після поразки від монголів. Схожа думка щодо причини переселення кипчаків була й у Роджер Бекона [7].

Відносно кількості переселенців, то дослідник робили різні припущення. За версією П. Голубовського, О. Кадирбаєва та С. Плетньової до Угорщини переселилось 40 тис. кипчаків [5, с. 234; 6, с. 56; 13, с. 179]. І. Дьорффі вважав, що у Угорщині було 240 тис. кипчаків тобто 40. тис. родин [19, р. 71]. Е. Шюц стверджував, що до Угорщини переселилось 40 тис. чоловіків та їх родини [19, р. 71]. А. Палоці-Хорват

вважає, що мігрантів було 70-80 тис. [31, р. 60-61; 35, р. 427]. В. Спіней висловив припущення про присутність серед кипчаків-мігрантів 40 тис. воїнів [35, р. 427]. 40 тис. кипчаків згаданих у Рогерія це швидше не реальне відображення кількості мігрантів, а трафарет писемної європейської традиції [19, р. 71]. Навіть з врахуванням того, що у країну мігрували сім племен, то мігрантів навряд чи було більш за 100 тис. Швидше за все, їх було 70 тис., а воїнів серед них 14 тис.

Угорці використовували кипчаків у війнах проти своїх сусідів. Деталі цих кампаній відомі з чеських хронік. Під час одного з кипчацьких рейдів загинуло кілька тисяч християн у Моравії [26, s. 290-291]. Кипчаки брали участь у Крессенбрунській битві [17; 26, s. 310-316]. У 1278 р. угорці та кипчаки брали участь у битві на Моравському Полі (Сухих Крутах, Дюрнкурті) [37]. Беки (беги) Алпар, Узур, Арбуз, Туртул, Кеменече грали велику роль у політичному житті Угорщини [9, с7, 9; 5, с. 13]. У 1279 р відбувся сойм знаті у Тетені. Узур та Алпар (Алпра, Албура) прийняли умови поставлені перед ними папським легатом Філіппом з Фермо та угорськими баронами. Можливо Арбуз, Туртул та Кеменече також знаходились у таборі прийнявчих рішення у Тетені. Права, свободи и обов'язки кипчаків були зафіксовані у кількох спеціальних документах [18; 23; 31, р. 54-55, 79-80].

Угорські кипчаки знаходились у церковному підпорядкуванні єпископам Егера, Калоча, Арада, Чанада, Ваца та Естергома [5, с. 6, прим. 6]. У одній з грамот Бели IV вказано, що у 1264 р. землі палоці були передані монастирю Святого Євстафія. У іншій грамоті землі кипчака Кунчі передавались графу Іоанці [5, с. 7]. На території Егерської єпископії відбувався обмін володіннями між угорцями та кипчаками. Володіння кипчаків знаходились у комітаті Боршод [5, с. 7-8]. Папа Урбан IV писав з приводу кипчаків архієпископом Естергома та Калоча. Він наказував їм вигнати кипчаків з країни, котрі ще не прийняли християнства [5, с. 7, 12].

Угорські хроністи звинувачували кипчаків у багатьох злочинах. Але незрозуміло наскільки ці звинувачення справедливі. Одним з поширених звинувачень було пограбування. Кипчаки у Угорщині не бажали переходити до осідлості. Аристократія та король Угорщини не платили їм за службу. Кипчаки жили за рахунок здобичі у походах, проте це був нерегулярний прибуток. Кипчаки були вимушені нападати на сусідів-угорців щоб прогодувати себе. Проти християнізації кипчаки виступали тому, що не бажали сплачувати церкві десятину. Католицька церква це врахувала і до 1364 р. кипчаки не сплачували десятини. Кипчацька аристократія бажала зберегти свою ідентичність та звичаї. Спираючись на кипчаків, Ласло IV бажав обмежити "золоті вольності" баронів. Приводом до втручання Папи Римського була інформація про те, що кипчаки залишаються язичниками та тримають у рабстві християн [5, с. 12-14; 12, с. 391-392; 15, с. 45, 48; 21, с. 107; 33, с. 189; 25, с. 13-23; 24, с. 15-28].

Римська курія відправила до Угорщини легата Філіппа з Фермо. Перед кипчаками та королем був поставлений ультиматум. Вимоги до кипчаків були у "Грамоті про куманів". Фактично кипчакам було наказано відмовитись від шанування ідолів, перейняти одяг угорців, осісти та жити у будинках. У кожне плем'я призначався інквізитор. Було наказано звільнити з рабства полонених християн. Кипчаки могли ставати підданими баронів. Вони повинні були служити у війську. У випадку відмови від військової служби до кипчаків застосовувались санкції. Кипчацька аристократія була зрівняна у правах зі знатними угорцями. Кипчаків більше не судив Палатина, а у племенах були свої судді. Зі скаргою на прийняте рішення кипчаки могли звернутись до короля [5, с. 14-21].

Чому угорці так стежили за тим як мали виглядати кипчаки? Вони вважали необхідним, щоб кипчаки виглядали як і оточуючі їх християни. Традиційна кипчацька зачіска включала одну чи три коси. Верхня частина голови брилася. Ця зачіска була схожа на ті зачіски, котрі були у угорців до християнства. Зачіска кипчаків у угорців асоціювалась з язичництвом. Також бриття голови було покаранням для злочинців. Кипчакам наказувалось прийняти західну зачіску (не брити голову і не залишати чубів). Ворог кунів Ласло I Святий на противагу кунам зображувався з бородою та з традиційною для католиків звичкою. Ласло IV просив у папського легата залишити кипчакам їх традиційні зачіски. Зачіска була важливим індикатором ідентичності. Також важливим аспектом був одяг. У кипчацьких похованнях у Угорщині були знайдені каптан та рогатий капелюх кипчацької аристократки. Відносно прикрас, то у цьому відношенні кипчацькі жінки не відрізнялись від угорок. Цікаво, що кипчаки зображувались у "Ілюстрованній хроніці" у конічних капелюхах. Іноді кипчаків зображували у шоломах. Кипчаки зображувались як вершники озброєні луками зі стрілами, ножами та мечами. У схожих з кипчацькими капелюхах зображувались угорці Епохи набуття Батьківщини. Кипчаки також зображувались одягнутими у довгі каптани. Багато зображень кипчаків у XIV ст. у угорських церквах, пов'язані з культом Святого Ласло, демонструють дивовижну подібність до предметів кипчацького одягу зображених на кам'яних статуях. Кипчацький одяг та зачіски вважались у Угорщині язичницькими. Щоб вважатись повноправними християнами кипчаки повинні були не просто хреститися й знати молитви, але й перейняти зачіску та одяг угорців, тобто не відрізнятися від оточуючих [19, р. 255-260; 27, р. 390-391].

Необхідно відмітити юридичний статус кипчаків у Угорщині. Початково вони знаходились у статусі "гостей" та знаходились під захистом короля. Король Іштван V називав себе "правителем куманів". У юридичному відношенні кипчаки знаходились під юрисдикцією королівського Палатина, котрий також мав титул "судді куманів". Судити куманів міг також і король. У 1279 р. була прийнята угода під назвою "Першого Куманського закону" та "Грамоти про куманів". Під тиском Папи Ласло IV Кун був вимушений змиритися з новим правовим статусом кипчаків [19, р. 87-92].

Проти цих умов виступила частина кипчаків. У 1282 (чи 1280) р. кипчаки були переможені військом баронів у битві на озері Ход [5, с. 22; Осіпан 2005, 9]. Вцілілі у битві кипчаки втікали на схід, у володіння Джучидів [10, с. 14-36]. Серед тих, хто повернувся з Угорщини був Олдамур (Алдімір), котрий був родичем Георгія Тертера [11; 12, с. 400; 22, с. 226; 33, с. 188; 21, с. 106-107]. Пізня поява Алдіміра у Болгарії може бути пояснена поразкою на озері Ход. Олдамур тривалий час прожив у Угорщині. Після 1282 р. Олдамур

бажав помсти і був одним з тих, хто привів монголів до Угорщини у 1285 р. [11; 12, с. 400]. Відгомін протистояння з баронами та Папою Римським відчувався і після битви на озері Ход. У 1284 р. кипчаки напали на володіння Фоми Чанада та взяли у полон християн. Кипчаки продовжували зберігати свої звичаї не дивлячись на те, що король обіцяв Папі примусити кипчаків притримуватися норм "Грамоти про куманів". При дворі залишались Арбуз, Туртул та Кеменече. Знать організувала змову з метою усунути короля. Виконавцями замовного вбивства стали Арбуз та Туртул. Вони вбили короля, а потім і їх вбили щоб приховати справжніх замовників вбивства [5, с. 22-24]. Кипчаки і надалі знаходились при дворі угорських королів, але вони не мали вже такого впливу як при Ласло IV [5, с. 24].

Цікаво простежити включення окремих кипчаків у систему влади у Угорщині. Донька Сейхана одружилась на принці Іштвані V (сині Бели IV). Вона відома історикам під християнським іменем Ержебет (Єлізавета). Вона була мамою Ласло IV Куна. Шлюб між Іштваном та Ержебет повинен був залагодити конфлікт між угорцями та кипчаками у 40-х рр. XIII ст. Династичний шлюб повинен був бути запорукою того, що кипчаки у Угорщині будуть у безпеці. Ержебет прийняла хрещення у 1247 р. і власне при ньому отримала це своє ім'я. Чеські хроністи, як Бруно Оломоуцький, вважали її язичницею, хоча документи, котрі належали самій Ержебет вказують на її християнську релігію. На її печатках написано "Божою ласкою королева Угорщини та донька імператора куманів". Вона призначала на важливі церковні посади своїх ставлеників, наприклад Міклоша. Під час правління Ласло IV Куна Ержебет зберегла церковні володіння від захоплення підданими короля. Під час правління Ласло IV Куна Ержебет отримала у лен банати у Північній Сербії та Боснії [19, р. 261-263; 31, р. 53; 36, р. 99, 102-103].

Але Ержебет була не святою. У 1272 р. славонський бан Йоахім Гюткелед викрав принця Ласло. Іштван V негайно кинувся визволяти сина з замка Капронц. Під час обломи замку король дізнався, що до викрадення сина має відношення його жінка. З березня 1272 р. Ержебет та Йоахім Гюткелед оголосили принця Ласло королем Ласло IV. Це викликало протидію частини аристократії. Попереднє оточення Бели IV висунуло претендентом на престол Белу Ростиславича. Прибічники цього претендента напали на будинок королеви, але були відігнані загоном Міклоша Пока. У листопаді 1272 р. друг Йоахіма Гюткеледа Генрік Кесегі (Нейметуйварі) вбив Белу Ростиславича. Це вбивство викликало широкий резонанс серед сусідів Угорщини. Цим фактом були обурені чеський король Пшемисл Оттокар, князь Русі Лев Данилович та малопольський князь Болеслав. Барон Йоахім Гюткелед став регентом при малолітньому королі і одружився на Марії. Цей шлюб розірвав альянс з Ержебет. Вона вийшла з-під опіки Йоахіма Гюткеледа, котрий знову викрав Ласло IV. З полону короля звільнив Петер Чак, котрий був прибічником Ержебет [2, с. 121-124].

Особистість самого Ласло IV Куна контроверсійна та викликає багато суперечок. Церковна традиція вважала його поганим королем і це було пов'язано з його непростими відношеннями з Папою Римським. У 1278 р. коли Ласло IV було шістнадцять, Папа Микола III спрямував до Угорщини свого легата Філіппа з Фермо. Він прибув до держави за запрошенням угорських аристократів. У "Ілюстрованій хроніці" Філіпп зображений з інсигніями кардинала, хоча сам він був легатом, тобто послом Папи. Характерно, що король Ласло IV Кун зображений у "Ілюстрованій хроніці" як кипчак, у кипчацькому одязі та капелюсі, хоча навіть правитель гуннів Аттіла зображений як християнський правитель. Укладач хроніки, написаної під час правління Анжуйської династії, натякав на язичництво короля, хоча сучасники короля, наприклад Шимон Кезаї, вважали його християнським королем. Зображення у "Ілюстрованій хроніці" таким чином не можна вважати достовірними. Причиною ворожості знаті до короля було те, що Ласло IV Кун був прибічником міцної королівської влади і за підтримкою звернувся до кипчаків, котрі мешкали на території королівського домена. Схожу спробу на півтора сторіччя раніше здійснив грузинський царь Давид IV Будівник, котрий спираючись на військову міць кипчаків зміцнив свою владу і придушив знать. Філіпп з Фермо акцентував увагу на язичництві кипчаків щоб дискредитувати короля. До того ж компроматом на короля було те, що він не жив з законною дружиною Ізабеллою, а був у відносинах з кипчацькою княжною Едуа (Айдулой). Архієпископ Лодомер звернув увагу на ці відносини молодого короля. Він також спекулював на тому, що Ласло IV Кун може відійти від християнства та стати союзником монголів. Це не відповідало правді, оскільки під час життя короля Угорщина відбила напад татар і допомогла Польщі відбити набіг Телебуги та Ногая [19, р. 171-179].

Ласло IV Кун не виходив за межі християнсько-феодальної матриці. Шимон Кезаї називав його сином церкви. Не дивлячись на конфлікт з папством угорський король підтримував церковні інституції, надавав церкві землі, дарував привілеї. У той самий час, Ласло IV Кун не приймав норм котрі склались у відносинах між європейськими королями та церквою. Він був прибічником автократичної влади монарха. Архієпископ Лодомер побоювався підпорядкування церковної власності королівській владі. Він зобразив угорського короля як зятя ворога Церкви. У анналах Уейверльського монастиря Ласло IV Куну приписано бажання прийняти іслам, про що король навіть не здогадувався. Угорський король боровся з зростаючою роллю знаті, котра об'єдналась з Папством проти нього. Необхідно вказати, що королівське бачення участі не-християн у політиці відрізнялось від папського бачення. Геза II приймав на військову службу мусульман, а Бела IV з метою зміцнити свою владу запросив кипчаків. Угорські королі не виключали участі не-християн у боротьбі проти знаті. Папа Римський вже автоматично розглядав не-католиків у католицьких країнах як внутрішнього ворога. Папи Римські порівнювали угорського короля з кайзером Священної Римської Імперії Фрідріхом II Гогенштауфеном. У сильній королівській владі вони бачили загрозу своїм інтересам. Ласло IV Кун був похований по християнському звичаю у кафедральному соборі Чанада [19, р. 178-189].

Стосовно поступового витіснення язичницьких пережитків християнством, то християнські звичаї швидко запозичували люди наближені до королівського двора. У похованнях звичних кипчаків ще довго залишались сліди язичницьких вірувань. Витіснення язичництво було поступовим. Багато традиційних форм

поховань використовувались до середини XIV ст. У XIV і XV ст. поховання кипчаків являли собою суміш традиційних та християнських звичаїв. Останні сліди язичництва зникли у XVI ст. Деякі язичницькі традиції були помітні в похованнях кипчаків поблизу церков у XIV ст. У деяких місцевостях церкви з'явилися відносно пізно – у XV та XVI ст. Прийняття християнства не було однаковим серед усіх кипчацьких громад. Деякі з них приймали християнство швидше, деякі повільніше [19, р. 252-253].

Кипчаки продовжували ховати своїх померлих за старими язичницькими звичаями ще на початку XIV ст. У Угорщині було знайдено близько 300 об'єктів з традиційними кипчацькими похованнями, котрі були зорієнтовані на схід. Речами західноєвропейського походження часто ставали пояси воїнів, котрі їм дарували латинські хрестоносці. Також свідчили про християнство та хрещення хрести на похованнях, котрі кипчаками використовувались як амулети. До поховання клали зброю, прикраси, ножі. Через деякий час кипчаки почали ховати своїх померлих поблизу церков, але продовжували залишати на могилах їжу для померлих. У Угорщині тільки у трьох похованнях знайдені рештки коня і не було жодного поховання з частинами коня. З переселенням кипчаків до Угорщини звичайно кипчаки почали ховати конів у окремих могилах. У одному з поховань знайдені рештки собаки. Собака займала важливе місце у релігії кипчаків. Над зарубаною собакою кипчаки промовляли присягу. у могилах кипчаків знаходили амулети. Їх роль грали кристали, кінська щелепа, кістки тварин. У жіночих похованнях знаходили яйця та дзеркала. Пам'ятники котрі свідчать про язичництво похованих зустрічались на протязі двох-трьох поколінь з часу переселення до Угорщини. На ранньому етапі проживання у Угорщині кипчаки продовжували шанувати предків і лише згодом відмовились від спорудження курганів [19, р. 248-251; 27, р. 389-391, 393-394].

У Угорщині була спеціальна термінологія для позначення кочових ставок. Термін Szállása позначав табор (тюркський аналог аул), Űlése – ставку та стіл, pére – людей (тюркський аналог иль чи улус), háza – будинок чи земля. У XIII ст. поселення кипчаків у Угорщині являли собою табори кочівників, котрі не бачили потреби осідати. Однак після поразки на озері Ход кипчаки почали переходити до осілості. Кочові табори перетворювались у стаціонарні поселення у XV ст. Звичайно поселення отримували назви від імені вождя чи назви племені. Ще у XIV ст. Палатін повідомляв про кипчацький табор поблизу церкви мучеників Фабіана та Себастьяна. Навіть у поселеннях Túrkeve-Móric та Szentkirály можна було помітити ремінісценції попереднього кочівничого способу життя кипчаків. Кипчаки почали переходити до осілості з середини XIV ст. і табори перетворювались у села. Турецькі документи зафіксували мешканців Кішкуншага та Надькуншага як землеробів [31, р. 111-112, 114-119; 27, р. 391-393].

У XIV ст. кипчаки фактично християнізувались і у господарському відношенні перейшли до осілості та асимілювались з угорцями. Кипчаки служили у війську та при Анжуйській династії, а також увійшли у склад угорської аристократії. Це були Бутемер з Ілунчук (Ілончук), Деметрій з Борчол (бурдж-огли), Деметрій з Улас (улаш-огли). У джерелах також згаданий Іштван (Стефан) син коміта Парабуга. З 1330 до 1360 рр. відбулась важлива зміна. Християнські імена, як Деметрій та Іштван, почали домінувати над кипчацькими, котрі до середини XIV ст. домінували. У XIV ст. почала руйнуватись кипчацька кланово-племінна система. Кипчаки переймали соціальну ієрархію своїх угорських сусідів. Власність кочової общини стала переходити у особисту власність. Кипчацькі вожді отримували пожалування від короля, а прості общинники ставали королівськими сервами чи сервами під владою кипчацьких вождів. У XV ст. отримала поширення система територіальних резиденцій (székek). Землі на яких жили кипчаки стали називатись Надькуншаг та Кішкуншаг. Кипчаки перестали спілкуватись кипчацькою мовою і переходили на угорську. Вони переймали одяг, звичаї та християнство від угорців. Ці процеси активно відбувались у XV ст. і почали призводити до асиміляції кипчаків угорцями [28; 29; 19, р. 252, 264; 5, с. 27; 36, р. 153].

Кипчаки остаточно асимілювались серед угорців у XVIII ст. Але перед тим як розчинитись у угорському етносі куманська ідентичність пережила у XVIII ст. ренесанс. Це було пов'язано з боротьбою за свої права населення Надькуншага та Кішкуншага. До того часу мова угорських кипчаків фактично припинила існування. До того моменту турецьке завоювання та переселення населення фактично ліквідували унікальність цього краю. На кипчацькій мові була записана молитва угорських кальвіністів. Останньою людиною, котра вміла розмовляти кипчацькою був Іштван Варро. Це тим не менш не заважало деяким ентузіастам збирати так званий куманський фольклор, танцювати куманських танців, котрі насправді були танцями трансильванських угорців. Рух населення Кішкуншага та Надькуншага не базувався на справжніх кипчацьких традиціях, а мав слугувати прийняттю Другого Куманського закону за яким населення отримало б якісь додаткові права та привілеї. Реальний же вплив виявлявся у топонімії тюркського походження у Угорщині та запозичені деяких кипчацьких слів. Куманський капелюх XVIII ст. та деякі звичаї Надькуншага та Кішкуншага насправді не стосуються середньовічної кипчацької традиції [19, р. 265-266; 30, old. 207-208, 217-218].

Таким чином, християнізація кипчаків у XIII-XIV ст. не значила їх автоматичної асиміляції угорцями. Деякі кипчаки прийняли християнство формально та продовжували притримуватись традиційних поховальних практик. Кипчаки відрізнялись від угорців зачісками, одягом та звичаями. Власне проти цих структур повсякденності почала наступ католицька церква. Асиміляція кипчаків пришвидшилась у XV ст., коли у кипчаків зникла традиційна кланово-племінна соціальна організація, а кипчацька аристократія почала асоціювати себе з угорською аристократією. Власне з цього часу ставати християнином стало значати ставати угорцем. Угорські кипчаки втратили свою мову та асимілювались з угорцями. Важливим механізмом асиміляції було включення кипчацької знаті у владні структури Угорщини. Служба у війську не призвела до швидкої асиміляції, оскільки у XIII-XIV ст. кипчаки бились у окремих загонах організованих за кланово-племінним принципом. Власне кланово-племінна суспільна організація була запорукою збереження кипчацької ідентичності.

Джерела та література

1. Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII и XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. – М.: Институт истории АН СССР, 1940. – Т. III. – С. 71-112.
2. Войтович Л.В. Князь Лев Данилович. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2012. – 184 с.
3. Головки О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя – К.: ВД Стіло, 2006. – 575 с.
4. Голубовский П.В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. Монография – К.: Унив. типография, 1884. – 254 с.
5. Голубовский П.В. Половцы в Венгрии – Отд. отт. – К.: Унив. типография, 1889. – 28 с.
6. Кадырбаев А.Ш. За пределами Великой степи – Алматы: Демей, 1997. – 198 с.
7. Матузова В.И. Английские средневековые источники IX-XIII вв. : Тексты, пер., коммент.– М.: Наука, 1979. – 268 с. Восточная литература [Электронный ресурс]. Режим доступа http://www.vostlit.info/Texts/rus/Bacon_Roger/frameset1.htm
http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Bacon_Roger/frameset1.htm
http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Ann_Mon_Waverleia/text1.phtml?id=1576 – Назва з екрану
8. Мыськов Е.П. Политическая история Золотой Орды – Волгоград: Издательство Волгоградского Государственного Университета, 2003. – 178 с.
9. Осипян О. Поширення християнства серед половців XI-XV ст. // Київська старовина. – К.: АРТек, 2005. – №1. – С. 3-28. – №2. – С. 3-22.
10. Отрощенко В.В., Рассамакін Ю.Я. Половецький комплекс Чингульського кургану // Археологія – К.: Інститут Археології АН УРСР, 1986. – Вип. 53. – С. 14-36.
11. Павлов П. Бунтари и авантюристы в средневековна България. – Велико Търново: Абагар, 2000. – ISBN 954-304-152-0. Електронний варіант книги на сайті веб-видавництва Liternet. [Електронний ресурс]. http://liternet.bg/publish13/p_ravlov/buntari/. – Назва з екрану
12. Павлов П. Половцы во внутривосточной жизни Византии и Болгарии XIII-XIV вв. // Stratum Plus. – №6 (2005-2009): Причерноморские этюды. – СПб.-Кишинев-Одесса-Бухарест: Высшая Антропологическая Школа, 2009. – С. 388-404.
13. Плетнева С.А. Половцы – М.: Наука, 1990. – 208 с.
14. Султанов Т.И. Чингиз-хан и Чингизиды. Судьба и власть – М.: АСТ, 2006. – 445, [1] с.
15. Шушарин В.П. Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья // История СССР. – М.: Институт истории Академия Наук СССР, 1978. – №2. – С. 38-53.
16. Albrici monachi Triumfontium Chronicon / edidit P. Sheffer-Boichorst-1241. // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores – Hannover: Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, 1874. – Т. XXIII. – S. 631-950.
17. Annales Ottakariani // Fontes rerum Bohemiarum. – Pragae 1874. – Т. II/1. – P. 308-335. "Kabinet pro klasicka studia AV CR". [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/chronica/ANNALES%20OTTAKARIANI.htm> – Назва з екрану
18. Articuli Cumanorum // Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana – Sangalli, 1849. – S. 554-558
19. Berend N. At the gate of Christendom: Jews, Muslims, and "pagans" in medieval Hungary, c. 1000-c. 1300 – Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001. – 340 p.
20. Bretschneider E. Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources. Fragments towards the knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to 17th century. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner and co, 1910. – Vol. 1 – XII, 334 p.
21. Chronicon Dubnicense : Cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicisque Vindobonensi picto et Budensi accurate collatum // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores ; 3. – Quinque-Ecclesiis : [s. n.], 1884. – P. 1-207.
22. Chronicon pictum Vindobonense / ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiecit M. Florianus // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores ; 2. – Lipsiae : [s. n.], 1883. – P. 100-245.
23. Constitutio Cumanorum // Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana – Sangalli, 1849. – S. 559-565.
24. Dume A. Turancii: tătarii și cumanii în cadrul politicii regale interne și externe a Ungariei în timpul monarhului Ladislau al IV-lea (1272-1290) // Analele Universității din Oradea. – Istorie-Arheologie – T. XVII. – Oradea: Universitatea din Oradea, Departamentul din Istoria, 2007. – S. 15-28.
25. Dume A. Sketch of a portrait, the life of an atypical monarch: Ladislau IV the Cuman (1272-1290) // Analele Universității din Oradea. – Istorie-Arheologie – T. XVIII. – Oradea: Universitatea din Oradea, Departamentul din Istoria, 2008. – S. 13-23.
26. Fontes Rerum Bohemiarum. T. II. Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus / Prameny dějin českých. Díl II. vydavane z nadani Palackeho/ Kosmuv letopis cesky s pokračovatelem. / vydavatel Dr. Jos. Emler , prekladatel V.V. Tomek . - Nakladem Musea Kralovstvi Ceskeho . – Praha: Nakladem Musea Království českého, V komisi kněhupectví Dr. Grega a Frd. Dattel, 1874. – Веб-публікація з веб-сайту "Centum Studij medievistychnyh". [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169> – Назва з екрану
27. Hatházi G., Szende K. Ethnic groups and cultures in medieval Hungary // Hungarian archaeology at the turn of the millennium. – Budapest: Ministry of National Cultural Heritage : Teleki László Foundation, 2003. – p. 388-396
28. Mándoky Kongur István. A hantós-széki kunok // Székesfehérvár évszázadai – Székesfehérvár, 1972. – 2. Középkor. – "Terebess Online". [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunhantos.html> – Назва з екрану.
29. Mándoky Kongur István. A kunok ulas törzse és törökségi kapcsolatai // Jászkunság – XXII. – Szolnok, 1976. – 1-2. "Terebess Online". [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunulas.html> – Назва з екрану.
30. Mándoky Kongur I. Kunok és magyarok. – Budapest: Molnár kiadó, 2012. – 348, VII old.
31. Paloczi-Horvath A. Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary – Budapest: Corvina Kiadó, 1989. – 141 p.
32. Rogerii Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores – Hannover: Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, 1892. – Т. XXIX. – S. 547-567
33. Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuni. Cura et Studio Joannis Georgii Schwandtneri. Pars Prima. Vindobonae : Typis Joannis Thomae nob. de Trattner, Caes. Reg. Aulae Typographi et Bibliopolae, MDCCCLXVI (1766). – MEK [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://mek.oszk.hu/08800/08829/08829.pdf> – Назва з екрану.
34. Sinor D. The Mongols in the West // Journal of Asian History. – Bloomington, 1999. – Vol. 33. – №1. – P.1-44. – "De re militari". [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.deremilitari.org/resources/articles/sinor1.htm> – Назва з екрану.
35. Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century – Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute – Istros Publishing House, 2003. – 546 p.

36. Vasary I. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – XVI, 230 p.
37. Zimonyi Istvan. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans. – Веб-публікація з веб-сайту Університету Уппсали. Інститут Лінгвістики та Філології. [Електронний ресурс]. Режим доступу. [http:// www. Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/ Zimonyi I.P. pdf](http://www.Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi I.P. pdf) – Назва з екрану.

Пилипчук Я. В. Ставать христианином или ставать венгром? (механизмы ассимиляции)

Данная статья посвящена механизмам ассимиляции кыпчаков в Венгрии. Кыпчаки на протяжении первых поколений не ассимилировались и сохраняли свои верования, обычаи, прически, одежды. Христианизация кыпчаков происходила медленно и принесла первые успехи только в середине XIV в. Важным фактором кыпчакской идентичности была принадлежность к определенным родам и племенам. Отказ от нее упрощал процессы ассимиляции. В XV в. становиться христианином стало означать и становиться венгром. Окончательная ассимиляция кыпчаков происходила в XVI-XVIII в.

Ключевые слова: Венгрия, кыпчаки, идентичность, ассимиляция, христианизация, венгры.

Pylypchuk Ya. V. Become a Christian or be the Hungarian? (mechanisms of assimilation)

This paper is dealing with the mechanisms of assimilation Kipchak in Hungary. Kipchaks in the first generation didn't assimilate and retain their beliefs, customs, hairstyles and clothes. Christianization of Kipchaks was slow and brought the first success only in the middle of the 14th century. An important factor was the Kipchak identity belonging to certain clans and tribes. Rejection of it simplifies the process assimilation. In the 15th century to become a Christian was equivalent to become Hungarian. be the focus has come Christian to mean a be the Hungarian. Final of assimilation of Kipchaks occurred in 16th-18th centuries.

Keywords: Hungary, Kipchaks, identity, assimilation, christianization, Hungarians.

УДК 378.4(477-25)КМА(091)"17"

М. В. Яременко

СПРИЙНЯТТЯ ОСВІТИ Й ОСВІЧЕНОСТІ У XVIII ст.

Одна із недосліджених тем в історії української освіти ранньомодерного часу – сприйняття набутих у різноманітних школах знань колишніми вихованцями. Добре дослідити «соціальні аванси», що їх сподівалися отримати за навчання, та сприйняття факту власних студій алюмнами дає мікроісторичний підхід. Саме детальний аналіз позиції колишнього студента Києво-Могилянської академії Йосифа Кленчинського запропоновано у цій статті.

Ключові слова: ранньомодерна освіта, Києво-Могилянська академія, Києво-Видубицький монастир, Йосиф (Єнох) Кленчинський.

Сучасні дослідники та їхні попередники чимало зробили для вивчення історії навчальних закладів в ранньомодерній Україні, їхніх програм, відомих викладачів та вихованців. Так само не одну розвідку присвячено колекціонуванню бібліотек та ролі книжності в той час, аналізу того, як саме освіта сприяла успішній кар'єрі та просуванню ієрархічними щаблями. Натомість про те, як знання самоакцептувалася тогочасними «студіозами», чи, якщо конкретніше, які аванси вони очікували отримати за здобуття інтелектуального багажу, знаємо менше, особливо, якщо йдеться не про уславлених достойників, а про «ординарних» вихованців навчальних закладів.

Підступитися до недослідженої теми сприйняття колишніми студентами власної освіченості найкраще через аналіз конкретних випадків, що згодом дасть можливість формулювати узагальнені висновки. Хоча мікроісторичний підхід та методика case studies дозволять вивчити лише одиничні ситуації, однак перевагою таких досліджень є ретельність, всебічність і достатня верифікація висновків. Тож головне завдання цієї статті – на прикладі одного із вихованців Києво-Могилянської академії XVIII ст. показати, яким було ставлення до колишніх студій, як позиціонував себе по відношенню до оточуючих той, хто здобув освіту.

Сприйняття власної здобутої у стінах Київських «латинських шкіл» (одна із тогочасних назв закладу) навченості занотовано у донесенні ігумена Києво-Видубицького монастиря Ієроніма Блонського київському митрополиту Самуїлу про негідну поведінку ієромонахів Доримедонта та Єноха від 29 жовтня 1784 р. (останній навчався в Могилянській академії). Ченці були під час ремонтів в обителі «употребляемы... для досмотру над работниками, что они сперва, хотя и с роптанием, исполняли, потом зділались ослушни, а напоследок і вовся упрямы. Когда же сего октября 28-го числа за частими преже сего увіщательными побужденіями хотіл учинить ім выговор, то с них Єнох с превеликим азартом и свірипостію крычал против меня, что есть в монастирі подпійшіі за него, тіх бы я употреблял в досмотр над работниками, а не его, учившагося в Академіі (забыв, видно, в азарті послідовавшего от предводителства его в студенстві нещасливаго случая), и другіе противніе выраженіи весьма дерзко мні проговарываль и другаго поощрал. А как сей высокомірный академик и преже сего намістнику здішнему ієромонаху Порфирію (кой мні словесную на него представлял жалобу) за малійшее нікоторое напоминаніе крайнюю при людях учинил насмішку: сняв с себя клобук, зділал оным ему поклон, посунув назад полским обичаем ногою, и дал при том знать, что он учился в школах, а потом, нісколко времени спустя, на монастирі при людях весьма громко и шкаредными